

”במוסיפין ודברי הכל”

המשנה בתחילת מסכת סנהדרין מסבירה את הצורך בכ”ג דיינים בסנהדרין קטנה, בשל הדרישה שפסק דין לחובת הנאשם יושג ברוב של שני קולות לפחות. על כך מקשה הגמרא (שם יז.):

סוף סוף לרעה ע”פ שניים לא משכחת לה! אי אחד עשר מזכין ושניים עשר מחייבין, אכתי חד הוא! אי עשרה מזכין ושלשה עשר מחייבין, תלתא הו! א”ר אבהו, במוסיפין עושין בי”ד שקול לכתחילה. פשיטא! מהו דתימא? האי דקאמר ”איני יודע” כמאן דאיתיה דמי, ואי אמר מילתא שמעינן ליה, קמ”ל דהאי דקאמר ”איני יודע” כמאן דליתיה דמי, ואי אמר טעמא – לא שמעינן ליה.

ביארה הגמרא, שמציאות כזו של פסק דין לחובה בדיני נפשות ברוב של שני דיינים, מתאפשרת רק במצב שאחד הדיינים אינו יודע איך לפסוק, ואז מוסיפים שניים להרכב⁷⁵, וייתכן שהדין יוכרע ברוב של שניים. ולפי דרכנו למדנו שבמקרה זה אין חוששים לכלל ”אין בית דין שקול”, הקובע כי כל הרכב צריך להיות אי-זוגי.

”אין בית דין שקול”

עתה עלינו להבין פשר הדין ”אין בית דין שקול”, ומדוע במקרה של הוספה אנו מוכנים לוותר עליו. הגמרא (ג.): דנה במקור הצורך בשלושה דיינים לדיני ממונות:

שלשת מנלן? דת”ר ”ונקרב בעל הבית אל האלהים” – הרי כאן אחד, ”עד האלהים יבא דבר שניהם” – הרי כאן שנים, ”אשר ירשיעון אלהים” – הרי כאן שלשה – דברי רבי יאשיה. רבי יונתן אומר: ”ראשון” תחילה נאמר, ואין דורשים תחילות, אלא ”עד האלהים יבא דבר שניהם” – הרי כאן אחד, ”אשר ירשיעון אלהים” – הרי כאן שנים, ואין בי”ד שקול – מוסיפין עליהן עוד אחד – הרי כאן שלשה.

מהגמרא למדנו שהכלל שאין הרכב זוגי הוא דין דאורייתא, וביאר זאת רש”י (שם ד”ה ואין בי”ד שקול):

אין עושים בי”ד זוגות, דצריך לקיים בו ”אחרי רבים להטות”, ואם יתחלקו לחצאין אין כאן רבים⁷⁶.

הר”ח שם ביאר:

אין בי”ד שקול – פי’ אם יאמר זה זכאי וזה חייב – נעשית בי”ד שקול, וצריך מכריע, לפיכך מוסיפין עוד אחד – הרי ג’.

מדבריו משתמע שזו סברה פשוטה, למניעת סיבוכים וליעילות הדיון, שיעמדו למניין וכריעו לפי הרוב – שלא כדברי רש”י, שנימק את הצורך מכוח דברי הכתוב. הגמרא מבינה שסברה זו נאמרה רק לדעת רבי יונתן, ואילו רבי יאשיה אינו שותף לה, אך מתקשה בכך:

ור’ יאשיה לית ליה ב”ד נוטה? ! והתניא רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: מה ת”ל ”לנטות, אחרי רבים להטות”? התורה אמרה עשה לך בי”ד נוטה? !

ופירש הר”ח את הקושיה:

⁷⁵ כמבואר לקמן (כט.; מ.).

⁷⁶ ניתן היה להבין כי הפסוק ”אחרי רבים להטות” מחדש כי לא נדרשת הסכמה של כל הדיינים כדי לפסוק את הדין, אלא די ברוב. אך מרש”י משמע כי זו אינה הקלה מהסכמת כולם אלא החמרה מאפשרות לפטור את הנתבע במקרה של תיקו, ”דצריך לקיים בו ’אחרי רבים’”.

ואקשינן, וכי לית ליה לר' יאשיה, דבעינן בי"ד נוטה? והרי מהתורה הוא, דכתיב "לנטות, אחרי רבים להטות" – אמרה התורה עשה לך בי"ד נוטה.

ולכאורה יש מקום לעיון. לפי הר"ח "אין בית דין שקול" הוא סברה פשוטה, ואם כן מדוע נצרך פסוק כדי לדרוש זאת? ואם נדרש פסוק, מה הוא מוסיף על הסברה (הקיימת לר' יונתן)?

דיני ממונות בשלושה

לשם הבנת העניין נעיין בדברי הרמב"ם (סנהדרין פרק ח הל' ב):

בי"ד של שלשה שנחלקן. שניים אומרים "זכאי" ואחד אומר "חייב" – הרי זה זכאי... אחד אומר "זכאי" ואחד אומר "חייב", ואחד אומר "איני יודע"... יוסיפו שניים – נמצאו חמישה נושאים ונותנין בדבר.

אמרו שלשה מהם "זכאי" ושניים "חייב" – הרי זה זכאי... אבל אם אמרו ארבעה "זכאי" או "חייב" ואחד אומר "איני יודע", או שאמרו שלשה "זכאי" ואחד "חייב" ואמר אחד "איני יודע", בין שהיה זה שאמר "איני יודע" הוא שאמר "איני יודע" בתחילה, בין שאמר אחר – הולכין אחר הרוב.

שני דברים התחדשו לנו ברמב"ם. ראשית, גם לאחר שהוסיפו שניים, הדיין שנסתפק נשאר בהרכב, בניגוד לגמרא שהבאנו בתחילת המאמר (77). שנית, לאחר ההוספה לפתע ניתן לחתוך את הדין בארבעה גם כשהחמישי אינו יודע! אמנם, מצב שכזה לא היה אפשרי בטרם ההוספה, שהרי שנינו (כט):

אפילו שניים מזכין או שניים מחייבין ואחד אומר "איני יודע" – יוסיפו הדיינין.

נמצא אם כן כי בטרם ההוספה, גם אם הדיין הנמנע היה מתנגד לפסיקת חבריו, לא היה בכוחו לשנות את ההחלטה, שהרי סוף סוף הוא במיעוט – ולמרות זאת נדרשת הוספת דיינים. אך לאחר ההוספה, ברגע שקולו של הדיין הנמנע לא ישנה את הכרעת הדין נעלם הצורך בהוספה. שוני זה ביארה הגמרא (ה):

דמעיקרא אדעתא דתלתא יתבי.

אם כן, כששלושה יושבים, ושניים מסכימים והשלישי מסתפק – מוסיפין ולא פוסקים, כיוון שנדרשת פסיקה של שלושה. אך כשהוסיפו, ועדיין אחד מהם מסתפק – פוסקים, למרות שמספר הדיינים המשתתף בפועל בהכרעת הדין הוא שקול.

עובדה זו מנחה אותנו למסקנה הבאה: ישנם שני שימושים למושג "אין בית דין שקול", המצריך אותנו להקפיד על מספר אי-זוגי של דיינים.

1. שימוש לימודי – גזרת הכתוב המכוונת אותנו לקבוע את אופי ההרכב בבית הדין (שיהא בית דין כזה שיוכל להתקיים בו "אחרי רבים להטות") – הלכה בהגדרת "בית דין".

2. שימוש פרקטי – הלכה בהכרעת הדין (בית דין אי-זוגי הנו יעיל יותר לקבלת הכרעות). הבנה זו נוצרה מסברה, ולזה אין צורך בפסוק.

מעשה נבין מדוע בר"ח מצאנו פסוק בנוסף לסברה. הדין הראשון הנלמד מהפסוק מחייב לכל הדעות, ובא ללמדנו כי כך קבעה התורה את מבנה הערכאות השיפוטיות שלה. אך הדין השני, הנלמד מסברה, הוא השנוי במחלוקת התנאים (שכן ייתכנו פתרונות חלופיים לבעיית השוויון בין הדיינים).

על דרך זו נתקדם להבנת דברי הרמב"ם. מושב בית הדין הבסיסי הוא שלושה – קביעה זו איננה ניתנת לשינוי, והיא הנלמדת מהפסוק [הדין הראשון]. הוספת הדיינים לעולם תהיה אך בגדר "הוספה" הנצרכת לקבלת ההכרעה, אך היא איננה נצרכת להגדרת "בית דין".

מושב בית דין המוסמך לפסוק בדיני ממונות היה ונשאר שלושה בלבד, ולכן גם אם אחד הדיינים לאחר ההוספה אומר "איני יודע" ניתן לפסוק את הדין – מאחר שישנו פסק בית דין של שלושה.

⁷⁷ ומפרשי הרמב"ם תירצו שהגמרא דנה רק בדיני נפשות (רדב"ז, "כסף משנה" שם) – ואכן כך משתמע מלשונה. והטעם בדבר יתבאר בהמשך.

למדנו כי על הרכב בסיסי של שלושה לא ניתן להתפשר, כיוון שדרישה זו נלמדת מפסוק; אך כשישנה הכרעה איננו מתעקשים על מספר אי-זוגי של דיינים השותפים לפסק הדין, כיוון שהדבר נוגע אך לצד הסברה, שכל תכליתה הוא השגת הכרעה – וזו אכן ישנה במצב שלנו.

ומכל מקום, הרמב"ם לימד אותנו כי "הרכב בית הדין", נשאר תמיד בלתי שקול, כיוון שההוספה היא תמיד בקבוצות של שניים-שניים, נוסף לשלושת הפותחים; זאת מפאת הדין הראשון, הקובע כי ההרכב חייב להיות אי-זוגי, ועל אף ההוספה על בית הדין לשמר בהרכבו (ולאו דווקא בפסיקתו!) את צורתו הבסיסית, צורה שמכילה בתוכה אפשרות הטיה.

הוספה בדיני נפשות

כתב הרמב"ם (סנהדרין פרק ט הל' ב):

סנהדרין קטנה שנחלקו בדיני נפשות... אפילו עשרים ושניים מזכין או מחייבין ואחד אומר "איני יודע" – יוסיפו שניים. זה שאמר "איני יודע" – הרי הוא כמי שאינו, שהרי אינו חוזר ומלמד חובה, ונמצאו אחר התוספת ארבעה ועשרים חוץ מזה המסתפק.

אמרו שנים עשר "זכאי" ושנים עשר "חייב" – הרי זה זכאי. אחד עשר אומרים "זכאי" ושלושה עשר אומרים "חייב" אע"פ שאחד מן הראשונים אמר "איני יודע" – הרי זה חייב, שהרי המחייבין רבו בשניים. אמרו שנים עשר "זכאי" ושנים עשר "חייב", ואחד אומר "איני יודע" – מוסיפין שנים אחרים.

הרדב"ז תמה על ניסוחו של הרמב"ם, הקובע מחד גיסא כי הדיין המסתפק אינו מן המניין, ומאידך גיסא טורח להזכירו שוב ושוב. על כן כתב:

ונראה ליישב דברי רבנו, דלעולם אותו שאמר "איני יודע" הרי הוא בכלל מנין הדיינים, שהרי אע"ג דאמר בתחילה "איני יודע", אם בא ללמד זכות – שומעין לו... והא דאמרין בגמרא: "דאי אמר טעמא – לא שמעין ליה", היינו אם אמר טעמא לחובה, אבל אם אמר טעמא לזכות – שומעין לו...

שוב אנו נתקלים באותה תופעה. ישנה הפרדה בין דרישות "הגדרת בית הדין" (דין א' לעיל), לבין סדרי הדיון והכרעת הדין (דין ב' לעיל). הדיין המסתפק נשאר בהרכב, אך ישנם כללים בסדר הדיון ובהכרעת הדין המגבילים אותו בלימוד חובה (ודינו לא גרע ממי שלימד זכות), ועם כל זאת עדיין יכול להצטרף לדיון. לאור זאת מובנים דברי הרמב"ם בסוף ההלכה:

מוסיפין והולכין עד שבעים ואחד... ארבעה ושלושים אומרים "זכאי", וששה ושלושים אומרים "חייב", ואחד אומר "איני יודע" – חייב, שהרי רבו המחייבין שניים.

וראים אנו כי ניתן להכריע גם כשיושב בהרכב אחד שאומר "איני יודע", ובלבד שדרישות סדרי הדיון והדין יתקיימו, וישנה הכרעה על-פי שניים בהרכב המוגדר "בית דין", שהוא, במקרה זה, 23 דיינים פוסקים.

"אין בית דין שקול" בדיני נפשות

המעייין החד בדברי הרמב"ם שציטטנו יבחין בפלא כפול: הרמב"ם פוסק כי במקרה של הוספה אחת, וישנם שנים-עשר דיינים לכל צד – הנידון זכאי, אפילו שיש שוויון! ואם לא די בכך, בהמשך הוא כותב כי אם נוצר מצב של שוויון שנים-עשרה, ואחד אומר "איני יודע" – הרי אלו "מוסיפין שניים אחרים!" והרי הוא סותר את דבריו, שכבר כתב לעיל כי הנידון זכאי במקרה שכזה!?

לסוגיא זו נזקק המהר"ם מפאדווה⁷⁸:

צ"ע מהיכן הוציא רבינו פסק זה, לזכות במחצה על מחצה, דילמא מוסיפין? ונראה שסובר כן, משום דא"ר אבהו (ספ"ק דסנהדרין) "במוסיפין עושין בית דין שקול לכתחילה" – אם כן אין אנו צריכין רוב לזכות, דהא במתניתין לא מייתי מקרא מנין הסנהדרין, רק כ"ב, ומשום טעם "אין בית דין שקול" מוסיפין עוד אחד, ופירש"י "כדי שנוכל למצוא הטיה לטובה ע"פ אחד". אם כן, איך עושין ב"ד שקול לכתחילה במוסיפין, באופן שלא נמצא הטיה על פי אחד!?

⁷⁸ נדפס במהדורת פרנקל על הדף, ובמהדורה הרגילה בסוף הספר.

אלא, ודאי במוסיפין אין אנו צריכין הטיה על פי רוב, כי אף "מחצה על מחצה" מזכין במוסיפין, וכן משמע מתוך המשנה, שלא הזכיר התנא "מוסיפין" רק היכא דאחד אמר "איני יודע", או שהמחייבים יתר אחד, ואם היה הדין להוסיף גם במחצה על מחצה היה לו להזכירו. אך קצת תימה בלשון רבינו, במה שאמר גם כן "י"ב 'זכאי' וי"ב 'חייב', ואחד 'איני יודע' – מוסיפין והולכים עד שירבו וכו'", והלא אפשר שיבואו להיות מחצה על מחצה ויהיה זכאי?!

אלא שצריך לומר שנשען על מה שפסק כבר, שמחצה על מחצה כרוב לזכות במקום שאין כאן "איני יודע", וצריך עיון.

המהר"ם חידש שכשאנו מוסיפים אין צריך רוב והטיה על-פי אחד, שהרי מוסיפים לכתחילה שניים, ולכן אם הוסיפו והתקבל תיקו של שנים-עשר הנידון זכאי. על אף שכל עוד היה תיקו של אחד-עשר היו צריכים להוסיף – זאת רק מפני שהרכב בית הדין היה חסר, שהרי צריך כ"ג כדי שתהיה אפשרות להטות.

מסקנתו עולה בקנה אחד עם דברינו. אנו עדים להפרדה ברורה של מטרת הדרישות ל"בית דין לא שקול". הרי תיקו מזכה את הנתבע, כלומר, בעצם אין צורך בהטיה לטובה על-פי אחד לצורך הכרעת הדין. ועדיין, תיקו זה יזכה את הנתבע רק אם יש בו כ"ג דיינים לפחות, כי אז תתקיים בו הדרישה הראשונה, הקובעת את ההרכב הפורמלי של בית הדין, כהרכב אי-זוגי, "שלא יהיה ביד שקול". נמצא, כי על אף שדי בבית דין שקול כדי להכריע את הדין, לצורך הגדרת בית הדין נדרש בית דין המקיים את הדרישה לאפשרות הטיה, מדין "אחרי רבים להטות".

הסתירה בדברי הרמב"ם

ביישוב הסתירה בדברי הרמב"ם שהצבענו עליה לעיל נדחק המהר"ם מפאדווה, וכתב: "שמא הרמב"ם סמך על מה שכתב קודם, ומכל מקום כשיש תיקו שנים עשרה – הנידון זכאי", אך סיים בצ"ע, והקושי מבואר.

והנראה בזה, שהרמב"ם דיבר על שני מקרים שונים, ונצטט שוב את דבריו:

1. "אמרו שנים עשר 'זכאי' ושנים עשר 'חייב' – הרי זה זכאי".
2. "אחד עשר אומרים 'זכאי' ושלשה עשר אומרים 'חייב', אע"פ שאחד מן הראשונים אמר 'איני יודע' – הרי זה חייב, שהרי המחייבין רבו בשניים".
3. "אמרו שנים עשר 'זכאי' ושנים עשר 'חייב', ואחד אומר 'איני יודע' – מוסיפין שניים אחרים, וכן מוסיפים והולכים עד שירבו המזכין אחד, ויהיה זכאי, או ירבו המחייבין שניים או יותר, ויהיה חייב".

במקרה השני ישנם כ"ד מצביעים, והקול הכ"ה שייך לדיין ששינה את דעתו והחליט להימנע. אם כן, שני הדיינים שהוספו הביעו דעה, אלא ש"הקול הצף" הוא מההרכב הקודם.

מעתה נתקדם להבנת דברי הרמב"ם. בשני המקרים הראשונים, הדיינים שנוספו הביעו דעה – ולכן ניתן לפסוק על-פיהם, אך במקרה השלישי אחד הדיינים שנוספו החליט להימנע (לדוגמה, במקרה שהיו שנים-עשר מחייבים ורק אחד-עשר מזכים, ונוספו שניים, אך אחד מהם נמנע, אם כן נוסף רק אחד לקבוצת המזכים, ונוצר תיקו). במקרה כזה, שבו לא מוצתה ההוספה – צריך לחזור ולהוסיף. וראיתי שכך יישב ה"לחם משנה" על אתר.

כללו של דבר: אם שני הדיינים הנוספים אמרו את דברם, ניתן לזכות את הנאשם גם במקרה של תיקו, אך אם אחד מהם אינו יודע, הרי שבעצם הוספנו אחד בלבד – ועלינו להוסיף עד שנוכל להגיע להכרעה לפי כללי ההכרעה בדיני נפשות, שהם "אחד לזכות או שניים לחובה".

על אף שפרטי החילוק משתלבים היטב בלשון הרמב"ם, עדיין עלינו להסביר את טעם ההבדל בין המקרים.

בין דיני ממונות לדיני נפשות

הזכרנו לעיל שהרמב"ם מחלק בנדון דידן בין דיני נפשות לדיני ממונות. ואמנם, יש כר נרחב לדעתו בסוגיה, שהרי הפסקה עוסקת בבית דין לדיני נפשות, ועל כך הקשתה הגמרא – שבהרכב של כ"ג דיינים לא תיתכן הרשעה על-פי שניים, ולכן הסיקה הגמרא שמדובר במקרה שהוסיפו דיינים, ואז מתאפשרת הכרעה שכזו. לפי קריאה זו של הגמרא, אכן ייתכן שהמצב בדיני ממונות שונה, כפי שפסק הרמב"ם. ננסה לעמוד על סיבת הדבר.

בראשית הדברים ראינו שבית דין של שלושה נלמד מהפסוקים, ולר' יונתן נוספת הסברה של "אין בית דין שקול". למסקנת הדברים, הרכב מלא לדיני ממונות, הכשיר למילוי כל סדרי הדיון והדין, הוא של שלושה דינים. ברם, בדיני נפשות אנו נזקקים לעדה מצלת ועדה שופטת. מעבר לכך נצרכת אפשרות הכרעה לחיוב על-פי שניים, וכך הגענו לכ"ב. עתה מוסיפה המשנה (ב.ב.א):

הטייתך לרעה ע"פ שניים, ואין ב"ד שקול – מוסיפין עליהן עוד אחד, הרי כאן עשרים ושלושה.

ופירש רש"י (שם ד"ה ואין):

...ולא משכחת לה הטייתך לטובה ע"פ אחד, הלכך מוסיפין עליהן עוד אחד. ובגמ' פריך כיוון דאין ב"ד שקול ומצרכת עשרים ושלושה, הטייתך לרעה ע"פ שניים לא משכחת לה.

נמצאנו למדים כי בעוד בית דין של שלושה כשיר למלא את כל סדר הכרעות הדין, בית דין של כ"ג יכול למלא רק את הכרעת הדין לזכות, אך איננו מסוגל למלא את הכרעת הדין לחובה על-פי שניים. אם כן, בפנינו שני הרכבים של סנהדרין קטנה, זו של כ"ב חברים המסוגלת להכריע לחובה, וזו של כ"ג המסוגלת להכריע רק לזכות.

נמצא שהוספת דינים לכדי כ"ד, איננה זרה לסנהדרין קטנה, אלא משתלבת כהשלמת החוסר המצוי בה (שהוא אי יכולתה להכריע לחובה). מה שאין כן בדיני ממונות – ההוספה מתפרשת כהתערבות חיצונית, כדי שנוכל להגיע להכרעה.

עתה אנו עומדים על המלכוד בבניית הרכב לדיני נפשות. מחד גיסא, בית דין של כ"ב כשיר להכריע לחובה, אלא שאינו כשיר "להטיה על-פי אחד". ומאידך גיסא, בית דין של כ"ג כשיר להכריע לזכות, אך אינו מסוגל לחייב על-פי שניים, כמתבקש. אין הרכב שיכול למלא את כל הדרישות להכרעה (לזכות וגם לחובה), אלא שהתורה הכריעה לטובת המודל של הזיכוי, אולי מדין "והצילו" – שאנו מניחים שהנידון יצא זכאי. בכל מקרה, שני ההרכבים כשרים לניהול דיון בדיני נפשות באותה מידה.

עתה מבואר ההבדל בין אופי ההוספה בין דיני ממונות לזה בדיני נפשות. בדיני ממונות ההרכב ההתחלתי כשיר למלא את כל המתבקש. הוא עומד בדרישת הפסוקים הפורמלית, ואף מעשית מסוגל להכריע לכאן או לכאן. לכן כל הוספה היא הרחבה חיצונית של ההרכב – כיוון שנוצרה תקלה בלתי צפויה בהכרעת הדין; על כן ההרכב המקורי אינו מאבד מכוחו עקב ההוספה הזרה לו. אך בדיני נפשות, כבר מראש ידענו כי ההרכב ההתחלתי לוקה בחסר, כיוון שהוא אינו מסוגל להכריע לחובה על-פי שניים. אשר על כן, במקרה שנצרכת הוספה אין זו הגדלה חיצונית של ההרכב, אלא מעבר לחלופה התאומה שקיימת בדיני נפשות, והיא "חלופת חיוב על-פי שניים", שבהכרח צריכה להיות שקולה! ! עתה הדין שבגינו "עברנו מסלול" אכן נשאר מיותר, ולכן איבד את כוח הכרעתו (ולזכות מלמד הוא, דלא גרע מתלמיד).

אכן, ביסודו של דבר אף תיקו של אחד-עשר עומד בסדרי הדין, וביכולתו לסיים את הדיון לפי "חלופת החובה" בדיני נפשות, השקולה בכוונה תחילה. אלא שכפי שלמדנו, חרף מיכולת הכרעה ישנה דרישה נוספת, פורמלית, בבניית הרכבים והגדרת מושב כ"בית דין" (דין א' דלעיל). בדיני נפשות, הפסוקים מלמדים כי ההרכב יכיל אפשרות זיכוי ברוב של קול בודד, דבעינן "הטייתך לטובה" – ולכן קבענו מינימום של כ"ג. דרישה זו, הנלמדת מפסוק, אינה ניתנת לשינוי. לכן, בסופו של דבר, גם אם הדיון יוביל למעבר לחלופת החובה, שהיא "הרכב שקול", הרכב הדיינים יצטרך להכיל לפחות כ"ג, כי כך הוגדר בית דין לדיני נפשות, לאור דרישות הפסוקים. נמצא כי זיכוי בתיקו הוא מעשי רק בהרכב פעיל של כ"ד דינים, המקיים את שתי הדרישות הנובעות מ"אין בית דין שקול": הכרעה והרכב של כ"ג.

קביעת גודל ההרכב בהתאם לכללי ההכרעה

מעתה נראה שההבדל בין בית דין לענייני ממונות לבית דין לדיני נפשות, מתמצה בדין השני של "אין בית דין שקול" שהצבענו עליו, והוא הסברה המתמייחסת לאופי ההכרעה; בעוד הדין הראשון, המתמייחס להגדרת "מושב בית הדין", זהה בשניהם.

בשני התחומים, הדין הראשון של "אין בית דין שקול" מחייב הגדרת בית דין אי-זוגי – לצורך ההכרעה לטובה הנדרשת מהפסוק. אך ההבדל נחשף בשלב השני, לאחר שהצורה הקמאית של בית הדין לא השיגה את מטרתה. עתה אנו נמצאים בשלב השני, הנלמד מסברה, ומטרתו להגיע להכרעה בסבך שנוצר, וכאן מתפצלות הדרכים.

בית הדין לדיני ממונות מוסיף שניים, כדי לשמור על אפשרות ההכרעה לצד סיכויים חדשים להכרעה בהרכב מוגדל – כיוון שבדיני ממונות, לאחר ההוספה נקבל הרכב של חמישה דינים כשירים למילוי תפקידם במלואו. בדיני נפשות, לעומת זאת, ההוספה תציב בפנינו בית דין של כ"ד דינים כשרים בלבד, כיוון שהדין הכ"ה, אותו אחד שהסתפק, אינו יכול ללמד חובה – הילכך איננו יכולים להסתמך עליו לקביעת הרכב שיש ביכולתו למלא את כל המצופה ממנו, כולל "לחייב על-פי שניים", וכך נוצר לנו הרכב שקול.

יוצא אם כן כי בבית דין לדיני נפשות הנוהל שונה, כיוון שכללי הכרעת הדין שונים. כיוון שהמסתפק אינו יכול ללמד חובה הוא אינו יכול להצטרף לרוב הרצוי של שניים מחייבים, ולכן נוסף שניים, כדי לאפשר הכרעת חובה על-פי שניים.

ובתרגום מעשי, לדעת הרמב"ם יוצא כך: אם הדיין שנוסף איננו מביע דעה – הרי שלא מוצתה ההוספה, אך אם נוצר תיקו על-ידי הצטרפות של כל אחד מהדיינים למחנה של אחד-עשר הקיים כבר – הרי שמטרתנו הושגה, שהרי הרכב שקול בבית דין לדיני נפשות הוא מקובל, ורק הוא מאפשר הכרעה לחובה על-פי שניים.

נמצא כי אין בבית דין לדיני נפשות חובת הכרעה על-פי רוב; ישנה רק קביעה של סוג בית הדין ככזה שיכול לקיים הטיה לטובה על-פי אחד. אך מאידך גיסא קיים מודל כשר באותה מידה של בית דין שקול, שלמעשה בחרנו שלא לפתוח בו, אך במקרה שההרכב המיטיב לא יספק הכרעה נשוב לבית דין שקול מעיקר הדין.

בית דין של זיכוי הנו אי-זוגי, ובית דין לחיוב הוא זוגי, ואם מתממשים כללי הרכבת בית הדין, הרי מדין "ספק נפשות להקל" – במקרה של תיקו – הנידון יצא זכאי.

שיטת התוספות

נמצא כי הרמב"ם למד את דינו (כי תיקו שנים-עשר לאחר הוספה מזכה את הנתבע) מאופי יצירתו של הרכב הסנהדרין הקטנה. ברם, חילוקו בין דיני נפשות לדיני ממונות אינו מוסכם על כל הראשונים, ובתוספות לא מצינו חידוש זה. התוספות הקשו (ג: על ד"ה אחד):

תימה, הא אמר בספ"ק (יז.) דאי יאמר "איני יודע" והדר אמר טעמא – לא שמעינן ליה, ולא יהא אלא כאחד מן התלמידים (פי' שהגמרא קובעת כי ביכולתו עדיין ללמד זכות)? וי"ל דהתם באומר טעמא לחובה, והכא באומר טעמא לזכות.

אם כן, התוספות קבעו כי דיין שהסתפק יכול עדיין להצטרף לזכות, ודינו כדין כל תלמיד – אולם הוא איבד את מעמדו כדיין⁷⁹. מכל מקום, עלינו לחזור על הראשונות ולהבין לדעתם את השאלה שבה פתחנו את דברינו: כיצד מתאפשרת הוספת דיינים, הסותרת את הכלל של "אין בית דין שקול"? ושואל יש להציע כך: כבר הקדמנו כי ישנן שני רמות של הדין "אין בית דין שקול"; אחת מחייבת ונוקשה, הדורשת צורה ומספר מסוים לבית הדין, ואחת שתפקידה פרקטי, והוא להגיע להכרעה. אך המשנה (מ) מוסיפה כי יש לדבר סוף:

וכמה מוסיפין? שניים שניים עד שבעים ואחד. שלושים וששה מזכין ושלושים וחמישה מחייבין – זכאי. שלושים וששה מחייבין ושלושים וחמישה מזכין – דנים אלו כנגד אלו, עד שיראה אחד מן המחייבים, דברי המזכין.

לפתע נחשף שיש דרך נוספת להגיע להכרעה: על-ידי שיתחבטו הדיינים ביניהם עד שכנוע כלל המשתתפים לכדי הכרעה. אם כן, מדוע התעלמנו מדרך זו עד כה? מדוע בכלל לפתוח ערוץ להרחבת ההרכב? הלא גם בהרכב של ע"א ייתכן שלא ישתכנעו⁸⁰, ועדיין יצטרכו לדון עד להכרעה?!

ויש להציע כי יסוד ההלכה של הוספת הדיינים, לאמיתו של דבר הנו אך צורה שונה של קיום ההלכה "נושאים ונותנים עד שיראה אחד דברי השני". אם כך, פני הדברים הם כדלקמן: כיוון שיש דיין שמסתפק, יש לנו שלושה דיינים עם ארבע דעות. וכיוון שהדיין השלישי איננו מסוגל להכריע את ספקו בינו לבין עצמו, אנו מנסים להכריע את ספקו, בכך שאנו "מפריטים אותו" ומביאים שני דיינים במקום שתי דעותיו, ומעתה ננסה לברר את ספקו על-פיהם. נמצא שישוד הדין של "מוסיפין" הוא בירור ספקו של הדיין המסתפק, ולכן לא נחליפו באחד כי אם בשניים, שהם המסמלים את שתי דעותיו של המסתפק. וכוונתנו לברר את הספק שעורר הדיין שפרש.

טענתנו היא כי איננו עושים בית דין שקול לכתחילה ב"מוסיפין" – הדבר כבר נעשה, כיוון שאנו סופרים בבית הדין דעות ולא אנשים! מה שעשינו הוא רק לתרגם זאת למעשה, ואדרבה – בכך לפתוח פתח למוצא מהסבך שאליו נקלענו. לכן נוסף שניים ולא שלושה, כיוון שזוהי רק המחשת המצב הנתון.

⁷⁹ והרמ"ה (יז.) חלק עליהם.

⁸⁰ עיין ברמב"ם שם, פרק ח הל' ב; פרק ט הל' ב.

חמדת הארץ ה

כדי למנוע פירוט אינסופי של הספק הגבלנו את ההוספה עד שבעים. פירוש הדבר הוא כי אנו מוכנים לפרט את הספק עד לגבול שבעים הדיינים, שהוא הרכב הדעות הגדול ביותר שהתורה מכירה בו. לאחר שנמצה את פירוט הספקות עד הדיין השבעים יצטרכו לעמוד להכרעה, וכך נבטיח שלמרות ההתלבטויות, ההכרעה בוא תבוא.

עלה בידינו, שעל אף שהדיין המסתפק נעלם ואיבד את זכות הצבעתו, לאמיתו של דבר, מבחינת הליכי הדין, הוא אכן קיים – אלא שאנו מבררים את ספקו עד שנעמוד להכרעה.

לדרך זו אכן יש לנו הרכב שקול – אך שלא מרצוננו, אלא מאחר שההרכב הבלתי שקול לא הצליח להכריע, נוצר כבר בית דין של **שלושה** שהוא "שקול", ומעתה אנו פועלים **במסגרת ההרכב** (על-ידי בירור הספק שהעלה הדיין המסתפק) כדי לנסות ולהשיג הכרעה במצב הקיים.